

out of the darkness of the forest, as well as images of real people and regressive dramatic scenes of childhood.

Currently simboldrama in addition to standard motifs and images used in real situations so you can achieve quick positive solutions to problems and changes in behavior. Extremely important in overcoming the signs of PTSD in the early stage takes the tune of «Safe place», which is a technique analogous to the Italian psychoanalyst Roberto Assadzholi «Shelter».

Key words: *psychological aid, wound, simboldrama, PTSD, damage, injury, tune, motive.*

Стаття надійшла 13 квітня 2015 р.

УДК 159.9.072

**Н. А. Карпенко,
Л. І. Семків**

ВПЛИВ ПСИХОТРАВМИ НА ТВОРЧУ АКТИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Розкрито поняття творчої активності особистості, психотравми та зв'язку між ними. Оpubліковано результати емпіричного дослідження впливу психотравми на творчу активність українських військовослужбовців – учасників АТО. Виявлено окремі прояви динаміки творчої активності особистості під впливом психотравми. На основі здійсненого кореляційного аналізу встановлено наявність статистично значущих прямих кореляційних взаємозв'язків між шкалами творчого потенціалу та самопочуття; творчого потенціалу та активності; творчого потенціалу та настрою.

Ключові слова: *особистість, активність, творча активність, творча діяльність, творчість, психотравма, посттравматичний стресовий розлад.*

Постановка проблеми. Між людиною і умовами її життя існує нерозривний зв'язок, який проявляється в її активності. Творча активність як діяльність людини, що може створювати нові матеріальні і духовні цінності, котрі володіють індивідуальною або суспільною значущістю, охоплює динаміку, детерміновану різними чинниками. Одне із актуальних завдань, яке потребує психологічного дослідження, полягає у вивченні творчої поведінки людини в екстремальних ситуаціях і впливу психотравми на творчу активність особистості.

Стан дослідження. Проблему творчої активності особистості, її природи та динаміки вивчали в контексті різних підходів (психогенетичного, соціального, чуттєво-емоційного, аксіологічного,

діяльнісного, мотиваційного) такі науковці, як В. Енгельгард, В. Вільчек, В. Чудновський, В. Дружинін, О. Галін, В. Романець, Л. Виготський, О. Лук, О. Леонтьєв, З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг та інші. Низка вітчизняних учених – В. Моляко, Д. Богоявленська, Я Пономарьов та інші – творчу активність розглядають як одиницю творчості. Чимало дослідників – Р. Кадилов, Н. Тарабріна, О. Лазебна, М. Зеленова, Н. Короткова, М. Магомед-Емінов, О. Мазур, В. Гельфанд, П. Качалов, О. Соколова, С. Ільїна та інші – працюють над вивченням психотравми та внутрішніх механізмів протистояння її деструктивному впливові на людину. Водночас відсутні ґрунтовні дослідження, предметом яких була би динаміка творчої активності особистості під впливом психотравми.

Мета статті – висвітлення результатів теоретико-емпіричного дослідження специфіки впливу психотравмальної ситуації на творчу активність особистості (на матеріалі обстежень учасників АТО).

Виклад основних положень. Особистість – активний діяч у навколишньому середовищі. Активність, на думку О. Лазурського, виступає важливою характеристикою якості особистості і її діяльності, яка стає однією із основних передумов досягнення цілей навчання і виховання, загального і професійного розвитку особистості людини [4].

Творча активність особистості найчастіше розглядається у двох аспектах: як стихійний процес творення нового і як сукупність властивостей особистості, які забезпечують її залучення у цей процес. Зокрема, творчу активність визначають: як якість особистості (Ш. Генелін, В. Кузін, В. Максакова); як специфічну потребу особистості (Л. Божович); як здатність не лише самостійно визначати предмет діяльності, але й вирішувати, яка саме діяльність здійснюватиметься (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Давидов, С. Смирнов); як творчу діяльність (М. Данилов, М. Махмутов); як найвищий рівень пізнавальної активності (Д. Богоявленська, І. Редковець, Г. Щукіна) тощо.

Отож, творча активність – це інтегративна якість, одночасно притаманна і особистості, і її діяльності, яка виражається в цілеспрямованій єдності потреб, мотивів, інтересів, дій і характеризується пошуком творчих ситуацій. Творча активність не завжди є продуктивною. Продуктивну творчу активність називають творчою діяльністю, тобто таким творчим процесом, унаслідок якого виникає нове досягнення, яке може мати як об'єктивну, так і суб'єктивну новизну та оригінальність. Відтак творчою можна вважати особистість, яка внаслідок впливу зовнішніх факторів набула необхідних для актуалізації творчого потенціалу людини додаткових мотивів, особистісних утворень,

здібностей, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах творчої діяльності. Однак «...наявність креативності не обов'язково припускає високий рівень творчої активності, але утрудненою і навіть неможливою стає ефективна творча активність з нетворчою спрямованістю особистості» [3, с. 215].

Як зазначає академік В. Моляко, «творчість ще тим складна, що кожного разу проявляється по-іншому» [7, с. 36]. Творчість не є суцільним і рівномірним рухом. У ній чергуються підйоми, застої, спади. На це, безперечно, є причини. Тому нас зацікавило, як впливає психотравма на творчу активність особистості.

Психічною травмою вважається «життєва подія, що зачіпає значущі сторони існування людини і призводить до глибоких психологічних переживань» [6, с. 112]. Психічна травма також розглядається як один із наслідків психотравмального стресу – «особливої форми загальної стресової реакції, зумовленої екстремальною ситуацією, в якій екстремальні фактори діють в часі і просторі, мають певне значення для особистості і суб'єктивно оцінюються нею як незвичні, такі, що виходять за межі «нормального людського досвіду». Це стрес підвищеної інтенсивності» [2, с. 100].

Прояв психотравмальної ситуації має два полюси: один із них – прояв руйнівної сили, яка забирає здатність людини жити і радіти життю, інший – це її здатність зцілювати і трансформувати людину [1]. В результаті психотравми може спотворюватися картина світу, втрачатися довіра до нього, деформуватися система відносин людини з довкіллям. Попри це, «психічна травма може сприяти продуктивним змінам, виступаючи початковим моментом особистісного й духовного розвитку. Однак позитивні варіанти можливі лише при використанні людиною таких стратегій подолання травми, що не тільки допомагають їй розпочати відбудовну роботу і зберегти психічне та соматичне здоров'я, але й актуалізують внутрішні ресурси, що сприяють особистісному і духовному зростанню» [5, с. 35].

Події в зоні антитерористичної операції (далі – АТО) мають екстремально стресовий, катастрофічний, виключно загрозливий для здоров'я і життя характер, що сягає за межі повсякденних життєвих ситуацій. Це специфічний клас критичних подій, які змінюють життя і є психотравмальними. Причому, вони стосуються людини прямо чи опосередковано.

Метою нашого емпіричного дослідження було з'ясувати деякі психологічні особливості впливу психотравми та творчу активність українських військовослужбовців, що перебувають у зоні АТО. У дослідженні взяло участь 50 осіб військовослужбовців – морських

піхотинців, учасників АТО. Це були офіцери, сержанти, матроси. Віковий склад досліджуваних коливався в діапазоні від 20 до 32 років. На час збору емпіричного матеріалу досліджувані знаходились у зоні АТО третій місяць.

Основними методами дослідження були анкетування, тестування, інтерв'ю, якісна та статистична обробка даних. Як методики використовувались: тест «Який ваш творчий потенціал?», тест креативності П. Торренса, САН, міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій, шкала оцінки рівня реактивної та особистісної тривожності, а також підготовлені нами опитувальник та інтерв'ю щодо впливу психотравми на творчу активність досліджуваних.

Для визначення середніх показників ми застосували описову статистику та порівняння (подаємо узагальнені результати). Згідно з отриманими даними, загальний показник (середнє значення для всіх військовослужбовців) творчого потенціалу – 40,58. Це цілком нормальний (з тенденцією до високого) творчий потенціал. Тобто досліджувані наділені тими якостями, які дозволяють їм творити, їхній потенціал дозволяє їм творчо виявити себе. У них є певні проблеми, які стримують процес творчості (на деякі із них вкажемо). В офіцерів спостерігається дещо вищий рівень розвитку творчих здібностей, порівняно із матросами (див. рис. 1).

Рис. 1. Співвідношення показників рівня розвитку творчого потенціалу у досліджуваних

За допомогою творчого потенціалу реалізується наявна і ймовірна діяльність у різних формах. Новизна в діяльності фіксує, з одного боку, реальність творчого потенціалу, а з іншого, – продукт

індивідуально-особистісної творчості. В інтерв'ю з офіцером батальйону морської піхоти (проведеного після виходу його підрозділу із зони АТО) з'ясували, що творчі здібності його бійців проявлялись в основному написанням віршів і пісень на різну тематику. «Коли ми опинились в АТО основною темою для написання став патріотизм, воля, відданість Україні, хоча й попри все позитивне налаштування присутніми темами були й війна, ворог, смерть друга», – сказав офіцер. Він також відзначив, що «... армія – це творчість. А перебуваючи там, потрібно було відволікатись від негативних емоцій, заряджатись позитивом та впевненістю. Особливе місце посідала музика, українська музика. Вона передавала нам дух патріотизму, який підтримував нас навіть у важкі хвилини».

В опитуванні військовослужбовців з'ясувалось, що більшість із них (37 із 50-ти) вважає, що під час військових дій може проявляти творчість. 14 осіб зазначили, що у них проявились нахили до творчості за час перебування в зоні АТО, і назвали такі види творчості, як спортивна, музична, поетична, образотворча (подаємо в порядку зниження частоти проявів). Деякі відеоматеріали [8; 9; 10] ілюструють прояви окремих видів творчої активності українських бійців. Тішить, що спортивна творчість як своєрідна рухова терапія – що у стресі вкрай важливо – домінує. Водночас з'ясувалося, що 15 досліджуваних повністю або частково втратили цікавість до творчої діяльності, якою раніше захоплювались.

Щодо визначення основних характеристик творчого потенціалу, то отримано такі (порівняно) результати (див. рис. 2):

Рис. 2. Співвідношення показників основних характеристик творчого потенціалу

Під час дослідження самопочуття, активності та настрою отримано такі дані (див. рис. 3):

Рис. 3. Співвідношення показників самопочуття, активності та настрою у матросів і офіцерів

За отриманими результатами спостерігається домінування показників самопочуття, активності та настрою в офіцерів над матросами. Результат абсолютно виправданий, оскільки офіцери – це лідери, які професійно зобов’язані задавати позитивний настрій підлеглим, підбадьорювати їх, відповідати за їхні дії.

Наступний рисунок (рис. 4) дозволяє чітко побачити, що ситуативна та особистісна тривожність у матросів значно перевищує рівень показників у офіцерів. Очевидно, рівень психологічної готовності офіцерів до виконання військової служби (фактично, професійної діяльності) вищий. Попри це, хочемо звернути увагу на те, що у профвідборі у військові навчальні заклади слід, окрім іншого, діагностувати рівень особистісної тривожності абітурієнтів і високі показники розцінювати як протипоказання до військової професії.

Рис. 4. Співвідношення показників ситуативної і особистісної тривожності у матросів та офіцерів

Проведений нами кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона) отриманих результатів дозволив виділити найбільш значущі взаємозв'язки між шкалами методик. Подаємо їх у вигляді кореляційних плеяд.

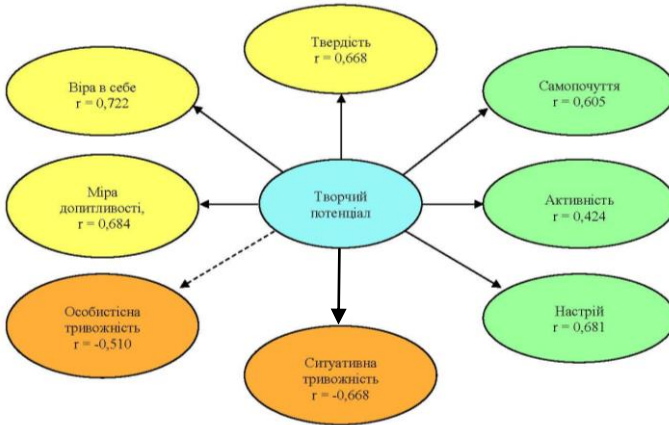

Рис. 5. Кореляційна плеяда показника творчого потенціалу

Розглянемо спершу взаємозв'язок творчого потенціалу і низки інших показників (рис. 5). Установлені статистично значущі прямі кореляційні взаємозв'язки між шкалою творчого потенціалу та шкалою міри допитливості ($r = 0,684$); між шкалою творчого потенціалу та шкалою віри в себе ($r = 0,722$); між шкалою творчого потенціалу та шкалою твердості ($r = 0,668$). Встановлено: чим вищий рівень допитливості людини, тим більше вона отримує нової інформації, експериментує, формує нові вміння і навички, а отже, розширює свій творчий потенціал. І навпаки, зростання творчого потенціалу сприяє зростанню допитливості. Виявлено також прямий зв'язок між творчим потенціалом та вірою в себе – переконаністю людини в тому, що їй все вдасться, впевненістю у собі перед викликом, складним завданням. Між шкалою творчого потенціалу та шкалою твердості також існує зв'язок. Твердість – уміння домогтися свого, долати тиск, виявляти непохитність, стійкість. Твердість особистості виявляється в послідовності дій, у свідомому обстоюванні своїх поглядів і прийнятих рішень.

Окрім цього, встановлені статистично значущі прямі кореляційні взаємозв'язки між шкалою творчого потенціалу та шкалою самопочуття ($r = 0,605$); між шкалою творчого потенціалу та шкалою

активності ($r = 0,424$); між шкалою творчого потенціалу та шкалою настрою ($r = 0,681$).

Виявлено, що за наявності в особистості хорошого самопочуття творчий потенціал зростає. Оскільки цей зв'язок є прямим, то за зниження показників самопочуття понизяться і творчий потенціал. Між шкалою творчого потенціалу та шкалою активності існує прямий зв'язок. Активність – прояв зацікавленого ставлення до навколишнього світу, енергійні вчинки та дії. Вона відкриває нові можливості, дозволяє побачити звичні речі з іншого боку. Активність дає змогу творити. Настрій також стосується творчого потенціалу. Стан спокою (заспокоєності) і врівноваженості (небайдужості) дає оптимально продуманий і цілісний результат творчості.

Розглянемо також зв'язок між творчим потенціалом та ситуативною і особистісною тривожністю. Встановлено статистично значущі обернені зв'язки між шкалою творчого потенціалу та шкалою ситуативної тривожності ($r = - 0,668$); між шкалою творчого потенціалу та шкалою особистісної тривожності ($r = - 0,510$). Обернені кореляційні зв'язки означають, що за підвищення рівня розвитку одного явища інше знижується та навпаки. Під час дослідження встановлено, що за наявності в особистості високого рівня ситуативної чи особистісної тривожності показники творчого потенціалу зменшуються, та навпаки: якщо тривожність має низький рівень, то в такому разі творчий потенціал зростає.

Звісно, для ситуативної тривожності були підстави. Участь у реальних, дуже складних, неоднозначних військових діях задля захисту державності і територіальної цілісності Батьківщини – неабияке випробування. До слова, офіцер, про інтерв'ю з яким ми зазначали, додав, що найбільше, чого боялися бійці в зоні АТО, – це «бездіяльності та байдужості з боку генерального штабу та командування АТО щодо особового складу, яке дуже сильно виражалось зрадою у виконанні завдання в зоні АТО, не в нашу користь».

В інтерв'ю психолог, яка працювала з нашими досліджуваними після їхнього виходу з АТО, на запитання, чи всім військовослужбовцям, які повернулись з АТО, потрібна психологічна допомога, відповіла: «Так, оскільки всі хлопці могли мати стрес. Вони пройшли через велику кількість стресових ситуацій: контактний бій, обстріл градами, втрата близького друга, втрата командира, втрата зв'язку з рідними, нерозуміння чи відсутність підтримки з боку сім'ї. Були різні ситуації».

Наприклад, один матрос, якого вивезли з Криму під час окупації, відправився в зону АТО. Його батьки залишились на острові.

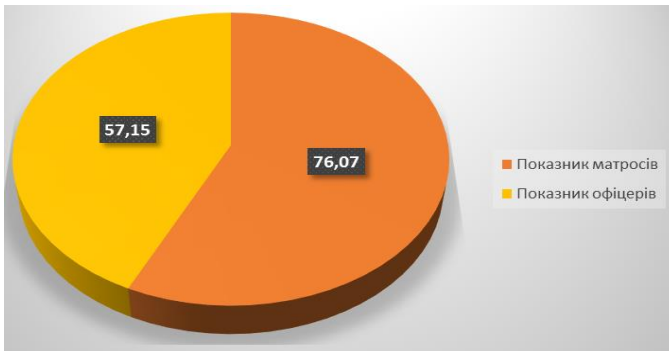

Коли солдати відправились у ротацію, то сім'я його не прийняла, аргументувавши це його зрадою. Для наших солдатів, які були в АТО, є шоком те, в яких умовах проживають люди на Сході України». Є всі підстави говорити не лише про психотравму, але й про поліпсихотравму, яка з більшою ймовірністю може призводити до посттравматичного стресового розладу.

Для дослідження показників ПТСР ми застосували міссісіпську шкалу для оцінки посттравматичних реакцій. Отримані результати засвідчують високий рівень ПТСР в одинадцяти досліджуваних осіб, середній – у вісімнадцяти і низький рівень у двадцять однієї особи. У осіб, які мають високий рівень ПТСР, проявляється група таких характерних симптомів, як часте, повторне згадування і переживання травматичних стресових ситуацій, уникнення спогадів або втрата пам'яті (часткова або повна) про травмуючі події, порушений сон, страх, високий рівень тривожності, який зберігається тривалий час після психологічної травми, тощо.

Зауважимо, що, відповідно до типів розладів, за гострого розладу симптоми зберігаються менше трьох місяців, за хронічного – три місяці і більше, за відтермінованого – симптоми виникають через шість місяців після завершення впливу стресора [2, с. 111].

Згідно з отриманими результатами, у матросів спостерігається значно вищий показник ПТСР, ніж в офіцерів (див. рис. 6).

Рис. 6. Співвідношення показників ПТСР у матросів та офіцерів

Очевидно, офіцери є більш стійкими до впливу психотравми.

Ми виявили певні зв'язки між ПТСР і іншими досліджуваними якостями. Подасмо їх у вигляді кореляційних плеяд (див. рис. 7).

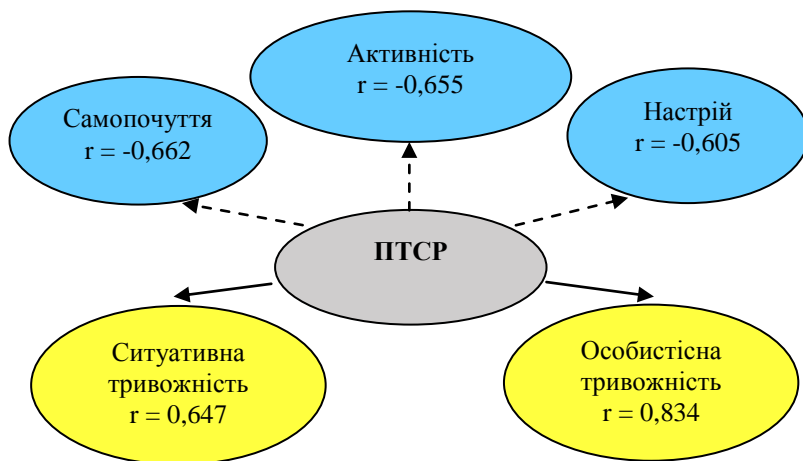

Рис. 7. Кореляційна плеяда показника ПТСР

Як бачимо, встановлено статистично значущі обернені кореляційні взаємозв'язки між шкалою ПТСР та шкалою самопочуття ($r = -0,662$); між шкалою ПТСР та шкалою активності ($r = -0,655$); між шкалою ПТСР та шкалою настрою ($r = -0,605$). З уваги на отримані дані, можна стверджувати, що, коли в особистості є високі показники ПТСР, самопочуття знижується. Між шкалою ПТСР та шкалою активності існує обернений зв'язок.

Активність – прояв зацікавленого ставлення до довкілля, енергійні вчинки та дії. Вона відкриває нові можливості, дозволяє побачити звичні речі з іншого боку. Активність дає можливість творити. Коли ПТСР особистості має високий рівень, вона не здатна як до активності, так і до творчості. Настрій також наявний в структурі ПТСР. Він своєрідно забарвлює на певний час діяльність людини. Але якщо показники ПТСР є високими, то настрій буде негативним, пасивним. Така особистість не здатна до прояву творчості. Зв'язок, який наявний між ПТСР та настроєм, є оберненим.

Ще одними значущими чинниками є ситуативна та особистісна тривожність. Установлено статистично значущі прямі зв'язки між шкалою ПТСР та шкалою ситуативної тривожності ($r = 0,647$); між шкалою ПТСР та шкалою особистісної тривожності ($r = 0,834$). Ситуативна тривожність характеризується суб'єктивно пережитими емоціями: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю. Цей стан виникає як емоційна реакція на стресову ситуацію і може

бути різною за інтенсивністю. Тому, коли показники ситуативної тривожності зростають, підвищується й рівень ПТСР або навпаки. Особистісна тривожність – це стійка індивідуальна характеристика, яка відображає схильність суб'єкта до тривоги і передбачає наявність у нього тенденції сприймати широкий спектр ситуацій як загрозливих, відповідаючи на кожну з них певною реакцією. Отож, ПТСР та особистісна тривожність взаємопов'язані.

Висновки. Творча активність – об'єднані в групу особистісні якості індивіда, які зумовлюють внутрішню потребу, тенденцію до ефективного творчого процесу, до самовираження щодо зовнішнього світу, а також процес створення нового – безсумнівно, зазнає впливу психотравми.

На основі здійсненого кореляційного аналізу встановлено наявність статистично значущих прямих кореляційних взаємозв'язків між шкалою творчого потенціалу та шкалою самопочуття; між шкалою творчого потенціалу та шкалою активності; між шкалою творчого потенціалу та шкалою настрою; статистично значущі обернені зв'язки між шкалою творчого потенціалу та шкалою ситуативної тривожності; між шкалою творчого потенціалу та шкалою особистісної тривожності.

Також встановлено статистично значущі обернені кореляційні взаємозв'язки між шкалою ПТСР та шкалою самопочуття; між шкалою ПТСР і шкалою активності; між шкалою ПТСР і шкалою настрою. Особливу увагу хочемо звернути на прямий кореляційний взаємозв'язок активності і творчого потенціалу та на обернений кореляційний взаємозв'язок між активністю та ПТСР. Активність дає змогу творити, а творчість спонукає до активності, яка знижується під впливом психотравми. Водночас творча активність допомагає попереджати і усувати посттравматичні стресові розлади.

Усвідомлюємо, що це узагальнені результати, тому потребують диференціації матеріали – і це **перспектива досліджень** – за критерієм виду психотравми, типів розладів, рівнів ПТСР, домінуючих видів творчої активності, механізмів психологічного захисту та іншими. Кожен випадок заслуговує уваги.

---

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление / В. А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2006. – 528 с.

2. Кадыров Р. В. Посттравматическое стрессовое расстройство (PTSD): стояние проблемы, психодиагностика и психологическая помощь: учебное пособие / Р. В. Кадыров. – СПб.: Речь, 2012. – 448 с.

3. Крукеницька О. Я. Вияв творчої активності особистості у професійній діяльності / О. Я. Крукеницька // Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т. XII. Психологія творчості. – Випуск 15. – Частина 1. – К.: Фенікс, 2012. – С. 210–216.

4. Лазурский А. Ф. Избранные психологические труды по общей психологии / А. Ф. Лазурский. – М.: Наука, 1997. – 446 с.

5. Луппо С. Стратегії подолання психічної травми / С. Луппо // Соціальна психологія. – 2004. – № 5 (7). – С. 25–35.

6. Менделевич В. Д. Клиническая и медицинская психология. Практическое руководство / В. Д. Менделевич. – М.: МЕДпресс, 1998. – 592 с.

7. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. – К.: Освіта України, 2008. – 702 с.

8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.tsn.ua/ukrayina/ukrainskie-zvezdy-sygrali-s-feodosiyskimi-morpehami-v-futbol-358778.html>

9. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://video.vesti-ukr.com/donbass/3178-bojcy-ato-sygrali-v-futbol-pod-debalcevo>

10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=cN6Rumzqzqo>

Карпенко Н. А., Семків Л. І. Влияние психотравмы на творческую активность личности

Раскрыты понятия творческой активности личности, психотравмы и связи между ними. Представлены результаты эмпирического исследования влияния психотравмы на творческую активность украинских военнослужащих – участников АТО.

Выявлены отдельные проявления динамики творческой активности личности под воздействием психотравмы. На основе проведенного корреляционного анализа установлено наличие статистически значимых прямых корреляционных взаимосвязей между шкалами творческого потенциала и самочувствия творческого потенциала и активности творческого потенциала и настроения.

Ключевые слова: *личность, активность, творческая активность, творческая деятельность, творчество, психотравма, посттравматическое стрессовое расстройство.*

Karpenko N. A., Semkiv L. I. Influence of trauma on the creative activity of the individual

Article reveals the concept of creative activity of the individual, psychological trauma and the connection between them. This article is based on the results of empirical studies of the effect of trauma on the creative activity of Ukrainian soldiers – members antiterroristic operation.

Individual manifestations of the dynamics of creative activity of the person under the influence of psychological trauma are identified.

Based on the correlation analysis, the presence of a statistically significant direct correlation relationship between creativity and scale health scale; scale between creativity and scale of activity; scale between creativity and mood school; statistically significant inverse relationships between scale creativity and situational anxiety scale; scale between creativity and trait anxiety scale.

Also found a statistically significant inverse correlation relationship between PTSD scale and scale-being; between PTSD scale and scale activity; scale between PTSD and mood scale.

Particular attention is paid to want a direct correlation of activity and creativity and in inverse correlation between activity and PTSD. The activity provides an opportunity to create and encourage creativity to be active; activity decreases under the influence psychotrauma and yet creative activity helps prevent and eliminate post-traumatic stress disorder.

Key words: *personality, activity, creative activity, creative activity, creativity, psychological trauma, post-traumatic stress disorder.*

Стаття надійшла 26 квітня 2015 р.